

Endüslü Âlim ve Edip İbn Dihye'nin *et-Tenvîr fi Mevlidi's-Sirâci'l-Münîr* adlı eseri'nde kaynağı zikredilmeyen şiirlerin değerlendirilmesi

Ahmet İhsan DÜNDAR¹

APA: Dündar, A. İ. (2020). Endüslü Âlim ve Edip İbn Dihye'nin *et-Tenvîr fi Mevlidi's-Sirâci'l-Münîr* adlı eseri'nde kaynağı zikredilmeyen şiirlerin değerlendirilmesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (20), 538-557. DOI: 10.29000/rumelide.792188.

Öz

Döneminin müslüman coğrafyasını bir uçtan bir uca dolaşmış gezgin bir âlim olan İbn Dihye el-Kelbî, siyasal ve kültürel hareketliliğin olduğu bir zamanda yaşamıştır. Kadılık ve el-Kâmiliyye Medresesi idareciliği gibi önemli görevlerde bulunmuştur. Haçlı seferlerinin sonları ile Moğol istilasının hemen öncesinde yaşamış bir âlim olması bakımından İbn Dihye'nin kaleme aldığı eserlerin önemli olduğunu söylemek mümkündür. İslamî ilimlerin birçok alanında özellikle hadis, siyer, tarih ve fıkah alanlarında çok sayıda eseri bulunmaktadır. Bu eserleri yanında Arap dili ve edebiyatı çerçevesinde değerlendirilen eserlerinin de bulunduğu görülmektedir. İbn Dihye'nin eserlerinde takip ettiği üslup itibarıyla, Arap dili ve edebiyatını ilgilendiren materyale sıklıkla başvurduğu görülmektedir. Biyografi yazarları ve çeşitli araştırmacılar tarafından Arap dilini akıcı ve usta bir şekilde kullandığı belirtilen İbn Dihye'nin *et-Tenvîr fi Mevlidi's-Sirâci'l-Münîr* adlı eserinde yer verdiği çok sayıda şiir içerisinde şairine veya kaynağına işaret etmediği beyitler veya beyit grupları mevcut olduğu tespit edilmiştir. Müellif tarafından kaynağından söz edilmeden esere alınmış bu şiirlerin kaynakları açısından incelenmesi, bir yandan söz konusu eserin güvenilirliğine katkı sağlarken bir yandan da daha ziyade bir hadis âlimi olarak takdim edilen müellifin Arap dili ve edebiyatı konusunda da yetkin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmamızda İbn Dihye'nin adı geçen eserinde kaynak ve şair ismine işaret edilmeden aktarılmış beyitlerin kaynakları açısından incelemesi yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: Endülüs, İbn Dihye, mevlid, şiir, tenvîr

An evaluation of poems without origin in the *al-Tanwir fi Mawlid al-Siraj al-Munir* by the Andalusian scholar and literaturist Ibn Dihye

Abstract

Ibn Dihya al-Kelbi, a wandering scholar who traveled the Muslim geography of his time from one end to another, lived in a time of political and cultural mobility. He held important positions such as Kadylik and al-Kamiliyye Madrasa administration. It is possible to say that the works written by Ibn Dihya are important in terms of being a scholar who lived before the end of the Crusades and just before the Mongolian invasion. He has many works in many fields of Islamic sciences, especially hadith, seerah, history, and fiqh. In addition to these works, it is seen that there are works evaluated within the framework of the Arabic language and literature. As Ibn Dihya's style followed in his works, it is seen that he frequently applied to the material that concerns Arabic language and literature. It has been found that there are verses or string groups in which biographers and various researchers have not pointed to their poets or sources in many poems in *al-Tanwir fi Mawlid al-Siraj al-Munir*, which is stated by various researchers to use the Arabic language fluently and deftly. The examination

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belagati ABD (Kocaeli, Türkiye), ahmet.dundar@kocaeli.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4178-2297 [Makale kayıt tarihi: 05.05.2020-kabul tarihi: 20.09.2020; DOI: 10.29000/rumelide.792188]

of these poems, which were taken into the work by the author without mentioning their sources, reveals that the author, who is presented as a hadith scholar, is also competent in Arabic language and literature while contributing to the reliability of the work. In this study, the mentioned poems of Ibn Dihya will be examined in terms of the sources of the couplets transferred without mentioning the source and poet name.

Keywords: Andalus, Ibn Dihya, mawlid, poem, tanwir

Giriş

İbn Dihye'nin siyer konusunda kaleme aldığı *et-Tenvîr fî Mevlidi's-Sirâci'l-Münîr* adlı eserinin neşredilmesi amacıyla yaptığımız çalışmalar sırasında eserin Arap dilini, edebiyatını ve şiirini ilgilendiren birçok materyal içerdiğini müşahede ettik. Müellif eserinin başından sonuna dek farklı konular içerisinde geçen Arapça kelimeler hakkında açıklamalarda bulunmuş, kullanımlarına dair bilgiler aktarmıştır. Kelimenin anlamı, yapısı, cümledeki kullanımı vb. yöndeki açıklamalarını desteklemek üzere Arap şiirinden örneklerle istişhadda bulunmasının yanında daha başka münasebetlerle de Arapça beyitlere yer vermiştir. Bu şiirlerin büyük bölümünü İbn Dihye, şairlerine nispet ederek aktarıırken bir bölümüne ise herhangi bir şaire nispet etmeden ve kaynak belirtmeden yer vermiştir.

Bu çalışmamızda öncelikle İbn Dihye hakkında genel bilgiler verilecektir. Ardından İbn Dihye'nin Arap dili ve edebiyatı alanında yetişmesine katkısı olduğu değerlendirilen ilim adamları, bu alanda kaleme aldığı eserleri hakkında kısaca bilgilendirme yapılacaktır. Devamında ise çalışmamızın ana konusunu teşkil eden şiirlerin kaynak değerlendirmesi yapılacaktır.

İbn Dihye hakkında

Ebü'l-HattâbEbü'l-Hattâb İbn Dihye el-Kelbî, tarihçilerin genel kabulüne göre Endülüste 544/1152 yılında dünyaya gelmiş ilk eğitimini Endülüs ve Mağrib bölgesinde almış kıraat, dil, tefsir, hadis gibi birçok ilim dalında parlak bir ilim adamıdır (İbnü's-Şaar, 2005, 4:192; Selâm, 2005, 67). İki kez Dâniye kadılığı yapmış olup Şam, Irak, Horasan gibi çok sayıda İslam beldesine ilmi seyahatlerde bulunmuştur. Gittiği yerlerdeki ilim adamlarından ders aldığı gibi kendisi de tedris faaliyetinde bulunmuştur. İlim yolculuğunu Mısır'da noktalarıp oraya yerleşmiş olan İbn Dihye, talebelerinden olan Sultan el-Melikü'l-Kâmil tarafından yaptırılan Dârü'l-Hadîsi'l-Kâmilîyye adlı müessesenin idareciliğine getirilmiş ve burada tedris faaliyetlerine devam etmiştir.² Söz konusu idarecilikten azledilip yerine kardeşinin getirildiği 633/1235 yılında Mısır'da vefat etmiştir.

Siyaset, kültür ve inanç yönünden hareketli bir dönemde yetişmiş olan İbn Dihye, dönemin müslüman coğrafyasını batısından doğusuna seyahat ederek çok sayıda âlimden ilim tahsil etmiştir. Çeşitli ilim dallarında edinmiş olduğu birikimi hadis, siyer, tarih, fıkıh, dil ve edebiyat alanlarında verdiği eserlere aktarmıştır. Moğol istilasının hemen öncesinde yaşamış olması bakımından İbn Dihye'nin İslam kültür hazinesinin genişlemesine katkı sağlayan eserleri ayrı bir önem arz etmektedir.

² Daha geniş bilgi için bkz. (İbn Dihye, 2020, 22-28)

Çalışmamız çerçevesinde İbn Dihye'nin kaynaklarda tespit edilen hocaları ve eserlerinin tamamı hakkında bilgi verilmeyip ilgili çalışmalara işaret edilecektir. Sadece Arap dili ve edebiyatı alanında istifade ettiği hocaları ile bu alanda kaleme aldığı değerlendirilen eserleri üzerinde kısaca durulacaktır.

Arap dili ve edebiyatı alanındaki hocaları

İbn Dihye'nin yaşadığı ve her yönden hareketliliğin görüldüğü bu dönemde batıda Endülüs ve Mağrib bölgesinde mescitlerin ve bazı âlimlerin kendi evlerinin ilim merkezleri olarak ön plana çıktığı görülmektedir. Doğuda Kahire, Şam, Horasan hattı diyebileceğimiz bölgede ise ilmi merkezler olan mescitler ve âlimlerin evleri yanı sıra medreselerin de bulunduğu müşahede edilmektedir (Selâm, 2005, 87). Bu durumun İbn Dihye'nin *et-Tenvîr* adlı bu eserinde gözlemlenmesi mümkündür. Zira kimi rivayetleri aktarırken o rivayeti hangi camide semâ yoluyla aldığı hakkında da bilgi vermektedir (İbn Dihye, 2020, 21, 157, 284).

İbn Dihye'nin bu ilim merkezlerinde çeşitli ilim adamlarından ders aldığı ve hocalarının sayısının yetmişten fazla olduğu ifade edilmektedir. *et-Tenvîr fi Mevlidi's-Sirâci'l-Münîr*'de hocalarının neredeyse tamamını zikretmiştir (İbn Dihye, 2020, 21, 328). İbn Dihye'nin ders aldığı âlimler arasında Arap dili ve edebiyatı alanında kendilerinden istifade ettiği hocaları şunlardır:

- İbn Dihye'nin kaynaklarda tespit edilebilen ilk hocası Mağrib şairi Ebû Abdullah b. Habûş'tur. Bu hocasından Merâkeş'te ders almıştır.³
- Dil ve hadis âlimi olan İbn Kurkûl Ebû İshak İbrahim el-Hamzî'den (İbn Dihye, 1954, 224-226) ders ve icazet almıştır.
- 565/1169 yılında yirmi yaşlarındayken Merâkeş'te fıkıh, usul, dil, nahiv ve edebiyat âlimi olan Ebû Bekir Meymûn el-Abderî'den ders almıştır (İbn Dihye, 1998, 23).
- 571/1176 yılında Sebte'de kendisine ait pek çok şiiri okuduğu şair ve edebiyatçı bir ilim adamı olan Ebû Muhammed Şakrîk er-Ruaynî'nin cenazesine katıldı (İbn Dihye, 1954, 239-240).
- 572-574/1177-1179 yılları arasında İsbiliyye'de fıkıh ve nahiv âlimi Ebû Bekir b. Hayr'dan ders almıştır (İbn Dihye, 1954, 62).
- Aynı yıllar arasında Merakeş'te nazım ve nesirde maharetli vezir İbnü'l-Cennân'dan ders aldı (İbnü'l-Cennân, 1990, 14-15; İbn Dihye, 1954, 94).
- Kendi döneminde Arapçanın bayraktarı sayılan Ebû Muhammed Kâsım b. Abdurrahman da İbn Dihye'nin hocaları arasında sayılmaktadır (Selâm, 2005, 81).
- Fıkıh, nahiv ve dil âlimi Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Kinânî'den ders almıştır. İbn Dihye'nin bu hocası belagat, şiir, nazım ve nesir konusunda da mahir bir ilim adamı sayılmaktadır (İbn Dihye, 1954, 200).
- 581/1186 yılında Merakeş'te vefat eden hocası Ebû Kâsım es-Süheylî'den dersler aldı (İbn Dihye, 2020, 25, 233). İbn Dihye bu hocasından nahiv ilminin inceliklerini okuduğunu belirtmiştir (İbn Dihye, 1954, 230).
- Önemli şairlerden sayılan Vezir Ebû Bekir Muhammed b. Ebü'l-Âfiye'den ders görmüştür. Bu hocası kendi aktardığı rivayetleriyle nazım ve nesir ürünü olan eserlerinin tamamı için İbn Dihye'ye ve kardeşi Ebû Amr'a icazet vermiştir (İbn Dihye, 1954, 81-82).
- Vezir Ebu'l-Hakem Ali b. Muhammed b. Abdülmelik'ten de ders almıştır ki Ebu'l-Hakem'in babası, döneminin edebiyat, dil ve ensab alanında eşsiz ilim adamlarından biri kabul edilmektedir. İbn Dihye, Ebu'l-Hakem'in babasından rivayet ettiklerinin tamamını almıştır (İbn Dihye, 1954, 208-209).

³ Hocaları hakkında bkz. (İbn Dihye, 2020, 24-27; Selâm, 2005, 80-87; Vekkâk, 2010, 35-71)

- İbn Dihye, İbn Őâtır es-Serakustî'nin bazı Şiirlerini İbn Müğâvir eş-Őâtıbî'den rivayet etmiştir (İbn Dihye, 1954, 80, 129).
- Önde gelen nahiv âlimlerinden Ebû Cafer Ahmed b. Abdurrahman b. Madâ el-Lahmî'den ders almış, kendisinden Şiir rivayetinde bulunmuş ve bu hocası vesilesiyle Dâniye kadılığı görevini yürütmüŐtir (İbn Dihye, 1954, 91, 187).
- Vezir Ebû Bekir Muhammed b. Ebû Mervân hem kendi eserlerinin ve hem hocalarından edindiği bilgilerin rivayet edilmesi konusunda İbn Dihye'ye icazet vermiştir (İbn Dihye, 1954, 206).
- Fıkıh, navih ve Şiir alanında mahir ilim adamı Kadı Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Lebbâl el-Emetî de İbn Dihye'nin hocalarındandır (İbn Dihye, 1954, 181).
- İbn Dihye'nin Mısır'da, Kaside-i Bürde müellifi Bûsirî ve onun çağdaşı olan ilim adamlarının talebesi olduğu da kimi araştırmacılar tarafından dile getirilmiŐtir (İbn Dihye, 1998, 23).

İbn Dihye'nin eğitiminde katkısı olan ve Arap dili ve edebiyatı alanında tespit edebildiğimiz hocalarının ardından edebiyat alanında tebarüz etmiş talebeleri arasında İbn Dihye'nin kendisine icazet verdiğini söyleyen hadis âlimi, edip, Şair, tarihçi ve kâtip İbnü'l-Ebbâr (İbnü'l-Ebbâr, 2011, 3: 312) sayılabilir. Ayrıca İbnü'Ő-Şaar da İbn Dihye'nin bu eserinin rivayet hakkını semâ yoluyla aldığını ifade etmektedir (İbnü'Ő-Şaar, 2005, 4: 193).

İbn Dihye'nin Arap dili ve edebiyatı alanındaki yeri

İbn Dihye'nin ders aldığı hocaları arasında Arap dili ve edebiyatı alanında uzman olan, kendisi edip ve Şair olan çok sayıda hocası olduğu görülmektedir. Bu hocalarından almış olduğu eğitimle İbn Dihye'nin Arap diline, gramerine, nesir ve Őiiriyle Arap edebiyatına dair hatırı sayılır bir birikime sahip olduğu sonucuna varmak mümkündür. Bu birikimi eserlerinde aktarması da almış olduğu eğitimin, mütalaalarının ve hafıza gücünün seviyesini göstermektedir.

Dilci ve hafız olarak da nitelenen (Zehebî, 1985, 3: 217) İbn Dihye, ilim adamlarının değerlendirmelerine göre Arap dili, grameri, Şiiri ve edebiyatı alanında, Arapların tarihi konusunda mükemmel bilgiye sahip, ifadeleri fasih bir ilim adamıydı (İbnü'l-Ebbâr, 2011, 312; İbn Dihye, 1998, 25). İbn Dihye'nin kulağı tırmalayan, sık kullanılmayan kelimeleri rahatlıkla kullanması dilci hafız nitelemesini haklı çıkarmaktadır. Bu tür kelimeleri kullanması bir yönden eleŐtiri konusu edilmiŐ (Zehebî, 1985, 3: 217). olsa da bir başka yönden takdir edilmektedir. Zira garib lafızları hiç zorlanmadan kullanacak derecede bilgi sahibi olan bir Őahsın, sıklıkla kullanılan diğer lafızlar hakkındaki bilgisi kat be kat fazla olacağı değerlendirilmektedir (Makkarî, 1969, 2: 99).

İbn Dihye'nin garib lafızları dahi hafızasında hazır tutup sözleri arasına rahatlıkla yerleŐtirdiđini ifade eden el-Ömerî, garib lafızların bolca kullanıldığı mektupları bulunduğunu, uykuda konuŐan kimselerin sözlerine ve hatta kurbağa sesine benzemesinden dolayı kulak tırmalayıcı olduğunu ve bu sebeple de eserine almadığını ifade etmiştir (el-Ömerî, 2010, 5: 356). el-Ömerî'nin bir olumsuzluk olarak gördüğü bu durumu Gubrinî farklı bir açıdan bakarak deđerlendirmiŐtir. İbn Dihye'nin garib lafızlar içeren bir mektubuna Gubrinî eserinde yer vermiş ve böyle lafızları kullanmayı, İbn Dihye'ye meziyet kazandıran ve ün sağlayan bir özellik olarak yorumlamıŐtır. Zira Gubrinî'ye göre herkes tarafından bilinen kelimeleri kullanılmak insanı alelade biri yapmaktadır (Gubrinî, 1979, 270-271; Selâm, 2005, 89).

Arap dilini iyi kullanan bir ilim adamı olan İbn Dihye hadis, siyer ve tarih alanında çeşitli eserler kaleme almış bir edip olmasının yanında bir Şair olduğunu ifade etmek de mümkündür. Ona ait Şiirler çeşitli

eserlerde serpiştirilmiş olarak bulunmaktadır.⁴ Ayrıca İbn Dihye'nin şiirleri, onun biyografisini ele alan yazarlar tarafından aktarılmıştır (İbnü's-Şaar, 2005, 4: 192-207; Makkarî, 1969, 2: 100-103; Gubrînî, 1979, 269-278). Bu çalışmamız çerçevesinde kendisine ait bir şiir örneğine aşağıdaki satırlarda yer verilecektir.

Kendisine ait şiirler yanında İbn Dihye'nin eserlerinde Arap dili açısından yaptığı açıklamalara sıklıkla yer verdiği ve bu açıklamalarını yer yer Arap şiirinden istişahlarla desteklediği veya konu bütünlüğüne uygun olarak birkaç beyte yer verdiği görülmektedir. *et-Tenvîr* adlı eserinde Abdullah, Abdülmuttalib, Kusay, gibi isimleri, zemzem, mesed gibi kelimeleri açıklarken, bu tutumunu müşahede etmek mümkündür (İbn Dihye, 2020, 103, 106, 108, 112, 229).

İbn Dihye'nin *et-Tenvîr* adlı eserinden söz etmeden önce diğer eserleri, özellikle de Arap dili ve edebiyatı alanında değerlendirilebilecek eserleri hakkında genel bir bilgi verilmesi yerinde olacaktır. Kaynaklarda İbn Dihye'ye ait olduğu ifade edilen elliye yakın eser bulunmaktadır. Bu eserlerin büyük çoğunluğunun günümüze ulaşmadığı, birkaç tanesinin elyazması halinde mevcut bulunduğu on küsur kadarının da neşredildiği belirtilmektedir (İbn Dihye, 2020, 30-35; İbn Dihye, 1954, 8-21; İbn Dihye, 1998, 27-30).

Bu çalışma vesilesiyle Eserleri içinde Arap dili ve edebiyatı alanına dâhil olduğu değerlendirilenler şunlardır:

el-Mutrib min eş'ari ehli'l-Mağrib: Sultan el-Kâmil'in talebine binaen kaleme aldığı, Endülüs ve Mağrib bölgesindeki şairlerin şiirlerini aldığı bir eserdir. Eseri neşreden Ebyârî'nin değerlendirmesine göre edebiyat konulu, hadis yönemli bir eserdir. Zira İbn Dihye eserine aldığı şiirleri rivayet zincirleriyle birlikte sunmaktadır (Selâm, 2005, 90; İbn Dihye, 1954, Y*-K* /Giriş bölümü) Burada *en-Nibrâs* adlı eserine işaret etmek de yararlı olacaktır. Şöyle ki, İbn Dihye'nin yine Sultan el-Kâmil için kaleme aldığı bu eser, secili ifadelerin yer aldığı hoş ve edebi bir eser olarak değerlendirilmektedir (İbn Dihye, 1946, L / Giriş bölümü).

Tenbîhü'l-besâir fi esmâi ümmi'l-kebâir: Arap dilinde şarap ile ilgili olan kelimeleri derlediği, çeşitli rivayetlere ve şiirlere dayanarak açıkladığı ve İslam hukukuna dair bilgiler aktardığı bir eserdir. Eser Lütfî Mansûr tarafından neşredilmiştir (İbn Dihye, 2007).

İbn Dihye'nin neşredilmiş olan bu eserlerinden başka henüz yazma halinde bulunduğu belirtilen ve Arap Dili ve edebiyatı alanında değerlendirilmesi mümkün olan eserleri şunlardır: *Ta'lik alâ Şihâbu'l-ahbâr fi'l-hikem ve'l-emsâl ve'l-âdâb mine'l-ehâdisi'n-nebeviyye, Şerhu esmâ'in-Nebî (sav)*, Hutbeler (Selâm, 2005, 90; Özdemir, 1999, XIX/413-414).

et-Tenvîr fi Mevlidi's-Sirâci'l-Münîr adlı eseri

Bu çalışmamızın çerçevesini teşkil eden *et-Tenvîr fi Mevlidi's-Sirâci'l-Münîr* adlı eserini İbn Dihye, Endülüs'ten Horasan'a uzanan ve Mısır'da noktalanmış yolculuğunun önemli bir durağını teşkil eden Erbil şehrinde kaleme almıştır. Şehrin atabeyi Muzafferüddin Kökbörü için *et-Tenvîr* adlı eserini kaleme almış ve Kökbörü'nün izzet ve ikramlarına mazhar olmuştur (İbnü's-Şaar, 2005, 4:193). Hz. Peygamber'in mevlidi münasebetiyle yapılan merasimlere Kökbörü'nün verdiği öneme binaen kaleme aldığı bu eserini İbn Dihye, Kökbörü'ye okumuştur.

⁴ Örnek olarak İbn Dihye'ye ait bir kaside için bkz. (Erkan - Dündar, 2019)

et-Tenvîr Hz. Peygamber'in hayatını ele alan bir eserdir. Eserin muhtevası hakkında bilgi verirken Hz. Peygamber'in soyu, dünyaya gelişi, vefatı, çeşitli özellikleri ve mucizelerini ilmî nüktelerle ele alıp dikkat çektiğini ifade etmiştir. Bu sözleriyle eserinin muhteva açısından farklı ve yeni olduğuna işaret ederken dile getirdiği nüktelerin daha önce hiçbir ilim adamı ve vaiz tarafından konu edilmediğini söylemektedir (İbn Dihye, 2020, 36).

Eserin neşri için yürüttüğümüz çalışmalar sırasında bir siyer metni olmasına rağmen müellifin Arap dili ve edebiyatını ilgilendiren çok sayıda materyale yer vermesi dikkatimizi çekti. Zira çeşitli konular münasebetiyle geçen isimlerin, kelimelerin açıklamalarını yapmış, kullanımları hakkında bilgiler vermiş ve Arap şiirinden destekleyici beyitlerle istişhadda bulunmuştur. İbn Dihye bu açıklamaları sırasında çok sayıda şiirden istifade etmiş ve bu şiirlerin büyük bölümünü şairlerine nispet ederek verirken bir kısmını ise herhangi bir şaire nispet etmeden ve kaynak belirtmeden aktarmıştır.

Konuyla ilgili değişik çalışmalar yapılabilir. Bir makale çerçevesinde 433 varaklık eserde kaynağı zikredilmeyen şiirler üzerine odaklanmak istiyoruz. Bu vesileyle sondaj usulü değil eserin tamamını dikkate alarak İbn Dihye'nin kaynağına işaret etmeden aktardığı şiirlerin imkânlar ölçüsünde hangi şaire ait oldukları ve kaynakları tespit edilmeye çalışılmıştır. Şiirlerin eser içinde hangi bağlam içinde geçtiği hakkında kısaca bilgi verilmiş, ardından şiirin metni, devamında da şiirin ait olduğu şairin ve geçtiği kaynağın tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Her bir şiir veya beyit grubuna makale çerçevesinde farklı bir numara verilerek değerlendirilmiştir. Bunun yanında eserde geçen şiirlerin tercümesi yayınlamış olduğumuz eserde verildiği için Makalenin hacmi de göz önünde bulundurularak şiirlerin Türkçe tercüme verilmeyip *et-Tenvîr*'de yer aldığı sayfaya işaret edilecektir.

İlgili şiirlerin kaynak araştırması

İbn Dihye bu eserinde kimi zaman bir kelimeyle ilgili dilsel açıklamalar sadedinde, kimi zaman methiye maksadıyla, kimi zaman bir inanç ekolünü destekleyici ve buna karşı cevap verici mahiyette 171 kadar beyit ve 11 kadar mısraa yer vermiştir. İbn Dihye, bu şiirlerden büyük bir kısmının kime ait olduğunu veya kim tarafından söylendiğini zikretmiş bir bölümüne ise isim ve kaynak belirtmeden "şair şöyle demiştir" veya "şairin şu sözlerinde" gibi ifadelerle yer vermiştir.

Bu çalışmamızda, İbn Dihye'nin kime ait olduğuna işaret etmeden ve kaynağını belirtmeden eserine aldığı şiirlerin kaynaklarını tespit etmeye ilişkindir.

1- İbn Dihye'nin eserinin ilk satırlarında ziyaret ettiği yerlerden söz ederken aşağıdaki beyitleri zikrettiği görülmektedir:

وَبَاغُوا الَّذِي يَبْقَى بِإِلَّا تَمَنِّ	شَرُّوا بِدُنْيَاهُمْ دُنْيَا مُؤَلِّيَةِ تَفَنِّ
بِمَنْ مَضَى قَبْلَهُمْ فِي تَأْلِيفِ الزَّمَنِ	فَمَا أَنَابُوا إِلَى وَعْظٍ وَلَا اعْتَبَرُوا
فَالْحَيْرُ عِنْدَهُمْ وَالشَّرُّ فِي قَرَنِ	لَا يَعْرِفُونَ لِأَهْلِ الْفَضْلِ فَضْلَهُمْ

İbn Dihye tarafından eserinin giriş bölümünde (İbn Dihye, 2020, 70) yer verilen ve kaynaklarda tespit edemediğimiz bu beyitlerin kendisine ait olması muhtemeldir. İlk mısra ile İbn Şübrüme'ye ait olduğu

ifade edilen ve “شَرُّوْا بآخِرَةِ دُنْيَا مُؤَلِّيَةً” (Ebü’-d-Dünya, 1990, 260; Dîneverî, 1998, 2: 395) sözlerini içeren beyitler arasında benzerlik bulunduğu görülmektedir. Bu lafzî benzerlik yanında yukarıdaki beyitlerle İbn Şübrüme’nin işaret edilen beyitleri arasında anlam benzerliği de bulunmaktadır. İbn Dihye’ye ait olduğu değerlendirilen bu beyitlerin İbn Şübrüme’nin beyitlerinden ilham alınarak ve onları açıklayıcı nitelikte söylendiği düşünülebilir.

2- Gittiği beldelerden söz ederken müellif, Erbil şehrine ulaştığından söz ederken Muzafferüddin Kökböri hakkındaki şu methiyesini zikretmiştir:

سِيمَا وَمِنْ بَدْرِ التَّمَامِ مَحَابِلُ	1 مَلِكٌ يَلُوحُ عَلَيْهِ مِنْ شَمْسِ الضُّحَى
يُفْنِي لَدَيْهِ الْمَالَ إِلَّا النَّائِلُ	2 لَا يَفْتَنِي غَيْرَ التَّنَاءِ دُخْرًا وَلَا
كَمَا وَشَتِ الرِّيَاضِ حَمَائِلُ	3 فَذَلَيْسَتْ بِهِ ظِلًّا أَنْظُرُ لِأَزْبَلِ صَاحِ
كَالزَّمْرِ تَمُّهُ الْعَمَامُ الْهَاطِلُ	4 وَتَرَوَضَتْ مِنْهُ مُتُونُ هِضَابِهَا
لَمَّا أَتَاهَا مِنْهُ مُزْنٌ هَامِلُ	5 لَوْ تَسْتَطِيعُ لِصَافِحَتِهِ بِمِينُهَا
تَرَوَى السُّمَّى فِيهِ وَهَنَّ نَوَاهِلُ	6 فَأَقَافِضَ فِيهَا الْعَدْلَ يَنْدَى سِلْسِلًا
مَلِكٌ حُلَاهُ مَكْرَمٌ وَفَوَاضِلُ	7 بُشْرَى لَهَا فَلَقَدْ تَقَلَّدَ مُلْكُهَا
وَمَقَانِبُ وَكَتَائِبُ وَجَحَافِلُ	8 وَمَوَاهِبُ وَسَالَاهِبُ وَرَغَائِبُ
مِنْ نُجْلِ زَيْنِ الدِّينِ هَوْلُ هَائِلُ	9 يَا وَيْحَ أَرْضِ الرُّومِ سَوِّفَ يَزُورُهَا
فِيهِ وَشَاحٌ لِلْكَتَائِبِ حَائِلُ	10 وَتَظَلُّ دَارَ الشِّرْكِ حَصْرًا أَهْيَقًا
دَمَالِجٌ وَأَسَاوِرُ وَخَلَاحِلُ	11 وَلِلْحَصَارِ وَيُطِيفُ فِيهَا لِإِسَارِ
فِي الضُّحَى وَعَدَاهُ فِي الْمُهَيْجَاءِ ظِلُّ دَائِلُ	12 لَا زَالَ كَالشَّمْسِ الْمُنِيرَةِ

et-Tenvîr’in (İbn Dihye, 2020, 72-73) elimizde bulunan ve tespit edebildiğimiz tek nüshasında 12 beyit halinde verilen bu methiye, İbnü’ş-Şaar’ın eserinde (İbnü’ş-Şaar, 2005, 5: 193-194) müellifin biyografisiyle ilgili bölümde kimi kelimelerindeki değişikliklerle birlikte 11 beyit olarak verilmiştir. İbnü’ş-Şaar, İbn Dihye’nin söz konusu eserini semâ yoluyla aldığını ifade ettikten sonra bu methiyeye yer vermiş ancak yukarıdaki dört numaralı beyti zikretmemiştir. Methiyedeki söz konusu eksiklik veya fazlalığın nüsha farkından kaynaklanan bir durum olarak değerlendirilmesi mümkündür.

3- Nesep konusunda Kureyş kelimesinin ism-i mensubuna değinirken İbn Dihye, “Kureşî” ve “Kureyşî” denildiğini Halil b. Ahmed’in ifadesi olarak aktarmış ve ardından da şu beyte yer vermiştir:

بِكُلِّ قُرَيْشِيٍّ عَلَيْهِ مَهَابَةٌ سَرِيعٍ إِلَى دَاعِيِ النَّدَى وَالْتَكْرُمِ

Değindiği konuyu destekleyici bir tanık olarak İbn Dihye'nin zikrettiği bu beyit (İbn Dihye, 2020, 77), Sibeveyh tarafından *el-Kitâb*'da (Sibeveyh, 1992, 3: 337; Sîrafi, 1974, 2: 280-281) kime ait olduğu konusunda bilgi verilmeden aktarılmıştır. *Şerhu'l-mufassal* (İbn Yaîş, 2001, 3: 376), *el-Fusûlu'l-hamsûn* (Mu'ti, 1977, 251) gibi kaynaklarda da beytin kime ait olduğu konusunda herhangi bir bilgi tespit edilememiştir.

Bununla birlikte bu beytin Yezîd b. Abdülmedân'a ait olduğu değerlendirmeleri de yapılmaktadır (İbn Sa'd, 2001, 1: 29-293; Askalânî, 1995, 6: 524). Sibeveyh'in tanık olarak eserine aldığı şiirleri şerh eden Sîrâfi, aşağıdaki iki beytin Yezîd b. Abdülmedân'a ait olduğunu ifade eder (Sîrafi, 1974, 2: 240-241):

وَلَسْتُ بِشَاوِيٍّ عَلَيْهِ دَمَامَةٌ إِذَا مَا عَدَا يَغْدُو بِقَوْسٍ وَأَسْهُمِ
وَلَكِنِّي أَغْدُو عَلَيَّ مُفَاضَةً دَلَّاصٌ كَأَعْيَانِ الْجُرَادِ الْمُنْتَظَمِ

İbn Dihye'nin eserinde yer verdiği beyit ile ilgili incelemesinde İbn Hişâm el-Lahmî, bu beytin -irab ve anlam yönünden- Yezîd b. Abdülmedân'a ait olduğu değerlendirilen yukarıdaki iki beytin tamamlayıcısı olduğu sonucuna varmıştır. Ancak el-Lahmî bu beyitlerin Ömer b. Rebîa'ya ait olduğunu ifade etmektedir (el-Lahmî, 2019, 1: 60-61). el-Lahmî'nin eserini tahkik eden Âmûdî'nin de ifade ettiği gibi bu beyitler Ömer b. Rebîa'nın divanında⁵ tespit edilememiştir.

İbn Manzûr ise Kureyş kelimesinin ism-i mensubu hakkında bilgi verirken üç beyti de bir arada ama kime ait olduğuna işaret etmeden yer vermiştir (İbn Manzûr, 6: 335-336). Bununla birlikte eserinin bir başka yerinde "وَلَكِنِّي" kelimeleriyle başlayan beyti o da Yezîd b. Abdülmedân'a isnat ederek zikretmiştir (İbn Manzûr, 13: 301). Bu bilgiler ışığında söz konusu beytin Yezîd b. Abdülmedân'a ait olduğu değerlendirilebilir.

4- Nahivcilere göre Mead, Kureyş ve Sakîf kelimelerinde en baskın kullanımın müzekkerlik ve munsariflik olduğuna değinmesinin ardından İbn Dihye, bu kelimelerin müennes ve gayr-i munsarif olarak da kullanılabileceklerini belirterek birkaç beyti tanık olarak zikretmiştir.

Mead kelimesinin müennes olarak kullanılabileceğine dair şu beyte yer vermiştir (İbn Dihye, 2020, 77):

عَلِمَ الْقَبَائِلُ مِنْ مَعَدٍّ وَعَیْرِهَا أَنَّ الْجُرَادَ مُحَمَّدٌ بِنُ عَطَارِدِ

Aynı beyte yer veren diğer kaynaklar (Sibeveyh, 1992, 3: 250; Yakub, 1996, 2: 384; İbn Usfûr, 1998, 2: 361) da İbn Dihye gibi herhangi bir şaire nispet etmeden zikretmişlerdir.

5- Kureyş kelimesinin müennes olarak kullanılabileceğini gösteren bir tanık olarak yer verdiği beyit ise şöyledir (İbn Dihye, 2020, 77):

⁵ Bkz. (Rebia, 1996)

عَلَبَ الْمَسَامِيحَ الْوَلِيدُ سَمَاحَةً وَكَفَى قُرَيْشَ الْمُعْضَلَاتِ وَسَادَهَا

İbn Dihye'nin herhangi bir şaire nispet etmeden ve kaynak belirtmeden yer verdiği bu beyit, Sîbeveyh'in tanık olarak eserinde zikrettiği beyitlerdendir. Sîbeveyh'in de kime ait olduğuna işaret etmeden eserine aldığı bu beyit İbn Manzûr ve İbn Sîde tarafından Cerîr'e nispet edilmiştir (İbn Manzûr, 2: 489; İbn Sîde, 2000, 3: 217). Ancak Cerîr'in şiirlerinin toplandığı eserde bu beyit tespit edilememiştir.

İbn Manzûr aynı beyte eserinin bir başka yerinde Şair Adiy b. er-Rikâ Âmilî'ye nispet ederek yer vermiştir (İbn Manzûr, 6: 335) ki bu beyit adı geçen şairin divanında da bulunmaktadır (Âmilî, 1990, 40). Bu bilgilere dayanarak söz konusu beytin Adiy b. er-Rikâ'a ait olduğu sonucuna varılması mümkündür.

6- Kureyş kelimesinin müzekker olarak kullanılabileceğini göstermek üzere İbn Dihye, aşağıdaki beyti kaynak zikretmeksizin eserine almıştır (İbn Dihye, 2020, 78):

هَيْئُكَ عَنْ رِجَالٍ مِنْ قُرَيْشٍ عَلَى مَحْبُوكَةِ الْأَصْلَابِ جُرْدٍ

Bu beyit Müberred ve İbn Manzûr tarafından şair İbn Meyyâde'ye isnat edilmiştir (Müberred, 1997, 1: 41; İbn Manzûr, 12: 613). İbn Meyyâde'nin şiirlerini derlemiş olan eserde de bu beytin öncesindeki ve sonrasındaki beyitlerle toplam dört beyit olarak yer verilmiş ve rivayet farklılıklarına da işaret edilmiştir (İbn Meyyâde, 1982, 115-116).

7- Hz. Peygamber'in soyundan ve atalarından söz ederken İbn Dihye, Kureyş kabilesinin sahip olduğu onur konusunda şu mısralara yer vermiştir (İbn Dihye, 2020, 78):

إِذَا قُرَيْشٌ تَوَلَّى خَيْرٌ سَادَهَا فَاسْتَيْقَنَنَّ بَأَنَّ لَا خَيْرَ فِي أَحَدٍ
رَهْطُ النَّبِيِّ وَأَوْلَى النَّاسِ مَنْزِلَةً بِكُلِّ خَيْرٍ وَأَثَرِي النَّاسِ فِي الْعَدَدِ

İbn Dihye'nin şair ismi vermeden ve ilk mısraı eksik olarak zikrettiği bu beyitlerin şair Urve b. Üzeyne'ye ait olduğu Câhiz tarafından ifade edilmiştir (el-Câhiz, 1998, 3: 361; Üzeyne, 1981, 319). Ayrıca adı geçen şairin şiirlerinin derlendiği eserde de bu beyitlerin yer aldığı görülmektedir.

8- İbn Dihye, “آل” kelimesinin Arap dili açısından yapısı ve kullanımı hakkında değerlendirmelerde bulunurken siyer âlimlerinin aktardıklarını söylediği şu beyti zikretmiştir (İbn Dihye, 2020, 96):

وَأَنْصُرُ عَلَى آلِ الصَّلِيبِ وَعَايِدِيهِ الْيَوْمَ أَلْكَ

Bunun cahiliye dönemine ait bir beyit olduğunu, baş tarafının aşağıdaki beytin oluşturduğu birkaç beyit arasında yer aldığını ifade etmiştir (İbn Dihye, 2020, 97):

لَا هُمْ إِلَّا الْمَرْءُ يَمْنَنُ ————— عُرْ رَحْلُهُ فَاَمْنَعُ رِحَالِكَ

Batalyevsî bu beyitlerin tamamını üç beyit halinde zikreder (Batalyevsî, 1996, 1: 37) ve Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'e ait olduğunu, Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkmak üzere geldiğinde bu beyitleri söylediği bilgisini verir (Ezraki, 2003, 548; Yakub, 1996, 5: 251; Harîrî, 1996, 41-42).

9- “ع ب د” kök harflerinden oluşan fiilin anlamı ve kullanımı ile ilgili verdiği bilgiler sırasında İbn Dihye şu beyti zikretmiştir (İbn Dihye, 2020, 104):

عَلَامٌ يُعْبِدُنِي قَوْمِي وَقَدْ كَثُرَتْ فِيهِمْ أَبَاعِرُ مَا شَاءُوا وَعُغْبَادَانُ

Kime ait olduğu ve kaynağı konusunda İbn Dihye'nin herhangi bir bilgi vermediği bu beyit, İbn Sîde ve İbn Manzûr tarafından şair Ferezdak'a nispet edilmiştir (İbn Sîde, 2000, 2: 27; İbn Manzûr, 3: 275). Ancak Ferezdak'ın şiirlerinin derlendiği divanında bu beyit tespit edilememiştir (Sâvî, ty.). Daha başka kaynaklarda ise beyit herhangi bir şaire nispet edilmeden zikredilmiştir (Yakub, 1996, 8: 105).

10- Yine “ع ب د” kök harflerinden oluşan fiilin kullanımıyla ilgili olarak İbn Dihye, şu beyte yer vermiştir (İbn Dihye, 2020, 104):

أُولَئِكَ قَوْمٌ إِنْ هَجَوْنِي هَجَوْهُمْ وَأَعْبَدُ أَنْ تُهْجَى تَمِيمٌ بِدَارِمٍ

İbn Dihye'nin kaynağı veya söyleyeni hakkında bilgi vermediği beytin, İbnü's-Sikkît ve Ezherî tarafından Ferezdak'a ait olduğu ifade edilmiştir (İbnü's-Sikkît, 50; Ezherî, 1964, 2: 238). Ayrıca Şürrâb ve Yakub da aynı şaire nispet edildiğini belirtmişlerdir (Şürrâb, 2007, 3: 17; Yakub, 1996, 7: 349). Ancak Ferezdak'ın şiirlerinin derlendiği eserde bu beyti tespiti yapılamamıştır (Âdil, 1998, 17: 297).

11- Zemzem kuyusundan söz ederken İbn Dihye “ززم” kelimesinin anlamına dair şu beyti örnek olarak zikretmiştir (İbn Dihye, 2020, 108):

زَزَمَتِ الْمُرْسُ عَلَى زَزَمٍ وَذَاكَ فِي سَالِفِهَا الْأَقْدَمِ

İbn Dihye'nin kaynak veya şair adı zikretmeksizin eserine aldığı bu beytin daha ziyade siyer ve tarih kaynaklarında herhangi bir şaire nispet edilmeden ve tarihçi Mesûdî'den aktararak yer aldığı görülmektedir (Mes'ûdî, 2005, 1: 185). Bu eserlerden biri de İbn Dihye'nin hocası Süheylî'nin *er-Ravzu'l-ünüf* adlı eseridir (es-Süheylî, 1990, 2: 11-12).

12- İbn Dihye, Hz. Peygamber'in amcaoğlu Abdullah b. Abbâs (ra) hakkında kısaca bilgi verip üstünlüklerinden söz etmiş ve İbn Abbâs'ın tüm evlatlarının benzer üstün özelliklere sahip olduğunu ifade ettikten sonra şu beyti zikretmiştir (İbn Dihye, 2020, 110):

مَنْ تَلَقَّ مِنْهُمْ تَقَلُّ لَأَقَيْتُ سَيِّدَهُمْ مِثْلَ النُّجُومِ الَّتِي يَسْرِي بِهَا السَّارِي

İbn Dihye'nin herhangi bir şaire nispet etmeden ve kaynak belirtmeden eserine aldığı bu beyit *Şerhu Dîvânî'l-hamâse*'de Arendes el-Kilâbî'ye ait beyitler arasında zikredilmiştir (el-Merzûkî, 2003, 1595; el-Bağdâdî, 1997, 10: 120).

13- İbn Dihye “لَعْمَرُكَ” ve “عَمْرُكَ اللهُ” ifadeleriyle ilgili Arap dili yönünden açıklamalarda bulunmasının ardından “ع م ر” kök harflerinden oluşan birkaç kelimenin anlamı sadedinde aşağıdaki beyte yer vermiştir (İbn Dihye, 2020, 111):

ذَهَبَ الثَّيِّبَابُ وَأَخْلَفَ الْعَمْرُ وَتَغَيَّرَ الْإِحْوَانُ وَالذَّهْرُ

İbn Dihye'nin kaynak belirtmeden eserine almış olduğu bu beytin Amr b. Ahmed el-Bâhilî'ye ait olduğu belirtilmektedir. Ezherî adı geçen şaire isnat ederek beytin sadece ilk mısraını yukarıdaki şekliyle zikretmiştir (Ezherî, 1964, 2: 382). Şairin şiirlerinin derlendiği eserde ise “ذهب” yerine “بان” kelimesi yer almaktadır (Atvân, ty., 90).

14- Hz. Peygamber'in soyundan söz ettiği sırada İbn Dihye, Kusay ile Uzraoğulları arasındaki irtibata değinmiş ve devamında da Uzraoğullarının incelik, nezaket, estetik ve aşk gibi konularda meşhur olduklarını ifade etmesinin ardından şu beyte yer vermiştir (İbn Dihye, 2020, 112):

أَيْنَ الْمَهَى وَالْمَهْوَى الْغُدْرِيُّ يَا دَارُ قَدْ كَانَ لِي فِيكَ أَوْطَانٌ وَأَوْطَارُ

İbn Dihye'nin şair ve kaynak ismi belirtmeksizin eserine aldığı bu beyit hakkında, çağdaşı sayılabilecek İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'in zeylinde kaydettiklerinden başka bir bilgi tespit edilememiştir (el-Bağdâdî, 2004, 16: 200).

15- İlyas kelimesi ile ilgili verdiği bilgiler sırasında İbn Dihye, zikrettiği birkaç beyitten aşağıdaki mısra ile bir sonraki beyte de yer vermiştir (İbn Dihye, 2020, 119):

"أَلَيْسَ كَالنَّشْوَانِ وَهُوَ صَاحٍ"

Bu mısraın İbnü'l-Enbârî ve ayrıca İbn Dihye'nin hocası Süheylî tarafından herhangi bir şaire nispet edilmeden aktarıldığı görülmektedir (İbnü'l-Enbârî, 1987, 2: 131; es-Süheylî, 1990, 1: 58).

16- İlyas kelimesi hakkında İbn Dihye, eserinde aşağıdaki beyte yer vermiştir (İbn Dihye, 2020, 119):

بِي الْيَأْسِ أَوْ دَاءِ الْهَيْامِ أَصَابَنِي فَإِيَّاكَ عَيِّي لَا يَكُنْ بِكَ مَا بِيَا

Beytin kaynaklarda iki farklı şaire nispet edildiği görülmektedir (Yakub, 1996, 8: 312). Bu şairlerden biri Kays b. Mülevvah'tır. Şiirlerinin derlendiği eserdeki beyit ile burada incelediğimiz beytin ikinci mısraı aynı olup birinci mısralarında farklılık görülmektedir (Kays b. el-Mülevvah, 1999, 102). Diğer şair ise Urve b. Hizâm'dır. Şaire ait şiirlerin toplandığı divanında bu beytin de zikredildiği görülmektedir (Urve b. Hizâm, 2014, 165).

17- Soyunun Hz. Hacer'e dayanması konusunda eksik bilgiye sahip olduğunu, adını vermeden, ifade ettiği kişiye seslenişi ardından İbn Dihye şu beyte yer vermiştir (İbn Dihye, 2020, 129):

وَمَنْ جَهِلَتْ نَفْسُهُ قَدْرَهُ رَأَى غَيْرَهُ مِنْهُ مَا لَا يَرَى

İbn Dihye'nin kaynak belirtmeden ve herhangi bir şaire isnat etmeden eserine aldığı bu beyit Mütenebbî'ye ait şiirlerin toplandığı eserde yer almaktadır (Mütenebbî, 1983, 512).

18- İbn Dihye “عترة” kelimesinin anlamıyla ilgili açıklamalarında bu kelimenin birçok dala ayrılarak yetişen bir bitki olan mercanköşk anlamına geldiğini ifade ettikten sonra tanık olarak şu beyte yer vermiştir (İbn Dihye, 2020, 142):

فَمَا كُنْتُ أَحْشَى أَنْ أُفِيمَ خِلَافَهُمْ بِسِتَّةِ أَبْيَاتٍ كَمَا يَنْبُتُ الْعَتْرُ

İbn Dihye'nin herhangi bir şaire nispet etmeden eserinde yer verdiği bu beytin, kaynaklar tarafından Bureyk el-Hüzelî'ye ait olduğu belirtilmektedir (el-Hüzelî, 1965, 3: 59; İbn Manzûr, 4: 538; İbn Sîde, 2000, 2: 44).

19- İbn Dihye, Hz. Peygamber'in sütkardeşi Şeyma'ya ait beyitleri zikretmiş ve ardından da bazı dilsel tahlillere yer vermiştir. Bu tahliller içerisinde esma-i hamseden olan “نم” kelimesinin Araplar tarafından “mim” harfi sabit olarak kullanıldığını gösteren bir tanık olarak aşağıdaki beyti zikretmiştir (İbn Dihye, 2020, 195):

كَالْحَوْتِ لَا يَرُوبِهِ شَيْءٌ يَلْقَاهُ يُضْبِحُ ظَمَانَ وَفِي الْبَحْرِ فَمُهُ

İbn Dihye'nin kime ait olduğuna ve kaynağına işaret etmeden eserine aldığı bu beytin kaynaklarda Rü'be b. el-Accâc'a ait olduğu görülmektedir (Accâc, ty., 159; Şürrâb, 2007, 3: 199). İbn Dihye'nin bu beyti zikretmeden önce “Recez şairi şöyle söylemiştir” şeklindeki ifadesinde recez şiirleriyle ünlü olan Rü'be'ye işaret ettiğini değerlendirmek mümkündür.

20- İbn Dihye'nin Mekkeli bir recez şairine ait olduğunu ifade ettiği aşağıdaki beytin siyerle ilgili eserler dışında kaynağı tespit edilememiştir (İbn Dihye, 2020, 204):

لَا تَزْهَدِي حَدِيحٌ فِي مُحَمَّدٍ نَجْمٌ يُضِيءُ كِإِضَاءِ الْقَرَقَدِ

İbn Dihye'nin hocası Süheylî ile Beyhekî'nin eserlerinde yer aldığını tespit ettiğimiz (es-Süheylî, 1990, 2: 240; el-Asbahânî, 1986, 1: 91) bu beyit, Mekkelilerden veya Kureyş kabilesinde bir recez şairine olarak yer verilmiştir.

21- İbn Dihye “مسد” kelimesinin anlamı hakkında aşağıdaki altı beyte yer vermiştir (İbn Dihye, 2020, 229):

يَا مَسَدَ الْخَوْضِ تَعَوَّذُ مِنِّي إِنَّ تَكُ لَدُنَّا لَيِّنًا فَايِّي
مَا شِئْتُ مِنْ أَشْمَطَ مُكْسَعِيٍّ

Bu mısraların Ezherî ve İbnü's-Sikkît gibi dilcilerin eserlerinde herhangi bir şaire nispet edilmeden zikredildiği görülmektedir. (Ezherî, 1964, 8: 409; İbnü's-Sikkît, 1998, 96; Yakub, 1996, 12: 265)

22- Aynı kelimenin anlamıyla ilgili tanık olarak İbn Dihye'nin yer verdiği diğer beyit şudur (İbn Dihye, 2020, 230):

يَا رَبَّ عَبَسَ لَا تُبَارِكْ فِي أَحَدٍ فِي قَائِمٍ مِنْهُمْ وَلَا فِي مَنْ قَعَدَ
غَيْرِ الْأَلَى شَدُّوا بِأَطْرَافِ الْمَسَدِ

Bu mısraların, tespit edebildiğimiz kaynaklarda da herhangi bir şaire nispet edilmeden yer aldığı görülmektedir (Ezherî, 1964, 15: 40; İbn Uşfûr, 1998, 1: 113; Yakub, 1996, 9: 357; İbn Cinnî, ty., 537; es-Serakustî, 2001, 294).

23- Yine “مسد” kelimesinin anlamı hakkında tanık olarak zikrettiği diğer beyit şudur (İbn Dihye, 2020, 230):

وَمَسَدٍ أَمْرٍ مِنْ أَيَانِقٍ لَسُنِّ بِأَنْيَابٍ وَلَا حَمَائِقِ

Beytin yer verildiği kaynaklarda Umâre b. Târik, Osmân b. Târik⁶ ve Ukbe el-Hüceymî'ye nispet edildiği görülmektedir (İbn Manzûr, 10: 54-55, 148; 3: 402; Yakub, 1996, 11: 204; İbn Sîde, 2000, 2: 475).

24- Aynı kelimeye ilişkin olarak şu beyte de yer vermiştir (İbn Dihye, 2020, 230):

وَتَكْرَةً وَمِخْوَرًا صَرَّارًا وَمَسَدًا مِنْ أَبِي مُعَارَا

Bu beytin tespit edebildiğimiz tek kaynağı İbn Dihye'nin de ifade ettiği gibi Ebû Hanîfe Dîneverî'nin *Kitâbu'n-nebât*'ı olup herhangi bir şaire nispet edilmeksizin aktarılmıştır (Dîneveri, 1974, 233).

25- “مسد” kelimesinin anlamı konusunda tanık olarak eserine aldığı son beyit ise şöyledir (İbn Dihye, 2020, 230):

أَنْزَعَهَا تَمَطِّيًا وَمَتًّا بِالْمَسَدِ الْمَمْلُوثِ أَوْ يَرْفَعْنَا

⁶ (İbn Manzûr, 10: 148) Dipnotta ise

30- Bir hadisin içinde geçen bazı kelimeler hakkında dille ilgili tahlilleri sırasında İbn Dihye, “كفأك” ifadesinin anlamı konusunda şu beyitle istiṣhadda bulunmuştur (İbn Dihye, 2020, 340):

فَقُلْنَا وَقَدْ تَلَّحَمَتِ الْأَمْطَايَا كَذَاكَ الْقَوْلُ إِنَّ عَلَيْنَا عَيْنَا

İbn Dihye'nin herhangi bir şaire nispet etmeden eserine aldığı bu beyit Cerîr'in şiirlerinin derlendiği divanda bulunmaktadır (Cerîr, 1986, 477).

31- Yine bir hadisin kelimelerini açıklarken “النِّوَاء” kelimesinin anlamı konusunda Muhammed b. Cerîr et-Taberî ile ed-Dâvûdî'nin değerlendirmelerini eleştirmekte şu beyitleri tanık olarak göstermektedir (İbn Dihye, 2020, 344):

أَلَا يَا حَمْرُ لِلشُّرْفِ النَّوَاءِ وَهِنَّ مُعَقَّلَاتُ بِالْمَنَاءِ
ضَعِ السِّكِّينَ فِي اللَّبَاتِ مِنْهَا وَضَرَّجَهُنَّ حَمْرُهُ بِالِدِمَاءِ
وَعَجَّلَ مِنْ أَطَائِبِهَا لِشُرْبِ طَعَامًا مِنْ قَدِيرٍ أَوْ شِوَاءِ

Hadis kaynaklarında ve şerhlerinde geçen bu beyitlerin şarkı söyleyen bir cariye'nin sözleri olduğu belirtilmektedir (Aynî, 9: 90; Mübârekfûrî, 1999, 3: 332).

32- Savaşın bazen lehte, bazen aleyhte olduğunu ifade etmede kullanılan “سِجَال” kelimesinin taşıdığı anlama ilişkin İbn Dihye, şu beyti tanık olarak zikretmiştir (İbn Dihye, 2020, 356):

مَنْ يُسَاجِلْنِي يُسَاجِلْ مَاجِدًا بِمَأْ الدَّلْوِ إِلَى عَقْدِ الْكَرْبِ

Birçok kaynakta bu beytin Fazl b. Abbâs el-Lehebî'ye ait olduğu görülmektedir (el-İsfahânî, 2008, 16: 113-114; Ezherî, 1964, 10: 586; Müberred, 1997, 1: 156; İbn Manzûr, 11: 326-327; Lehebî, 1999, 19).

33- İbn Dihye dil açısından yaptığı bir değerlendirme sırasında “مَيْتٌ” ve “مَيْتٌ” kelimeleri arasında, kendi tespitine göre, herhangi bir anlam farkı gözetilmeksizin Araplar tarafından kullanıldığını belirtmiş ve ardından da şu beyti tanık olarak sunmuştur (İbn Dihye, 2020, 448):

لَيْسَ مِنْ مَاتَ وَاسْتَرَّاحَ بِمَيْتٍ إِتْمَا الْمَيْتُ مَيْتُ الْأَحْيَاءِ

İbn Dihye'nin kaynak ve şair adı belirtmeksizin eserinde yer verdiği bu beytin, çeşitli eserlerde cahiliye dönemi şairlerinden olan Adiy b. er-Ra'lâ'a nispet edildiği görülmektedir (el-Bağdâdî, 1997, 9: 583; Şürrâb, 2007, 1: 72; Merzûbânî, 2005, 116).

34- “البائن” kelimesinin kullanıldığı anlamı destekleyici bir tanık olmak üzere İbn Dihye aşağıdaki beyte yer vermiştir (İbn Dihye, 2020, 469):

مَطْوَقَةٌ بَاتَتْ بِانَ قَرِينُهَا وَمَا هَاجَ هَذَا الشُّوقُ إِلَّا حَمَامَةٌ

İbn Dihye'nin eserine aldığı bu beytin mısralarının, kaynaklarda farklı şairlere nispet edildiği görölmektedir. Birinci mısra Humeyd b. Sevr'e; istişhada dayanak gösterilen ikinci mısra "مَطْوَقَةٌ بَاتَتْ بِانَ قَرِينُهَا" şeklinde Kays b. Muâz'a nispet edilmiştir (İbn Sîde, 2000, 2: 522; el-Maarri, 1992, 11; Zebîdi, 1984, 221; Tenûhi, 1981, 34;el-Câhiz, 1998, 3: 62; ed-Dabbî, 1989, 621).

35- İbn Dihye, Hz. Peygamber'in defin işlemlerine katılan bir bedevinin şu beyitleri okuduğunu söylemiştir: (İbn Dihye, 2020, 477)

هَلَّا دَفَنْتُمْ رَسُولَ اللَّهِ فِي سَفَطٍ مِّنَ الْأَلْوَةِ أَحْوَى مَلَبَسًا دَهَبًا
أَوْ فِي سَجِيقٍ مِّنَ الْمِسْكِ الذَّكِيِّ وَمَمَّ تَرْضَوْنَا لِحَنِّبِ رَسُولِ اللَّهِ مُتَرَبِّبًا
خَيْرَ الْبَرِيَّةِ أَتَمَّهَا وَأَكْرَمَهَا عِنْدَ الْإِلَهِ إِذَا مَا يُنْسَبُونَ أَبَا

Bu beyitlerin ilkinin, bazı kaynaklarda Hassân b. Sâbit'e nispet edildiği görölmektedir (Hassân b. Sâbit, 2006, 1: 469; İbn Manzûr, 14: 42). Beyitlerin tamamı herhangi bir şaire nispet edilmeksizin İbn Tayyib el-Fâsi'nin eserinde bulunmakta olup bundan başka bir kaynakta tespiti yapılamamıştır (İbn Tayyib, 1983, 592-593). Sadece ilk beyti zikreden kaynaklar da bulunmaktadır (İbn Hâleveyh, 1979, 170; İbn Manzûr, 14/42).

Sonuç

Gezgin âlimlerden olan ve döneminin İslam dünyasını neredeyse bir uçtan bir uca dolaşan ve en nihayetinde Mısır'da yerleşerek ilmi faaliyetlerini sürdüren İbn Dihye'nin velûd bir ilim adamı olduğu görölmektedir. Ayrıca kaynak belirterek veya belirtmeden eserine aldığı bilgilerin mesnetsiz olmadığı müşahede edilmektedir ki bu da hakkındaki eleştirilerin insaf nazarıyla değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Başta hadis ve tarih alanlarında olmak üzere İbn Dihye'nin yetkinlik sahibi bir ilim adamı olduğu eserlerinden tespit edilebilecek bir husustur. Arap dili ve edebiyatıyla doğrudan ilgili olmayan eserlerinde de dil ve edebiyata dair materyali bolca kullanıldığı görölmektedir. Söz konusu eserlerinden biri çok sayıda şiire yer vermiş olduğu *et-Tenvîr fî Mevlidi's-Sirâci'l-Münîr* adlı eserdir. Bu çalışmamızda İbn Dihye'nin adı geçen eserinde kaynak belirtmeden ve hangi şaire ait olduğuna işaret etmeden zikrettiği 35 adet beyit/beyit grubu tespit edilmiştir. İbn Dihye'nin bu şiirlerin büyük çoğunluğunu kelimenin öncelikle anlamı, yapısı, cümle içindeki kullanımı konusunda tanık olarak zikrettiği görölmektedir. Bunun yanında methiye, mersiye konularında, kişi, kabile veya bir olay hakkında yer verdiği şiirler de bulunmaktadır. Ayrıca Allah'ın sıfatları bağlamında müteşabih lafızlarla ilgili mecazlı kullanım konusunda da birkaç şiir aktarmıştır. Çalışmamızda ele aldığımız bu beyitlerin birkaçı haricinde tamamının hangi şaire ait olduğu kaynaklarıyla gösterilmiştir. Birkaç beytin detaylı bir tahkik çalışmasına ihtiyaç duyduğu görölmektedir. İbn Dihye'nin bu çalışmamızın çerçevesini teşkil eden eserinin sadece Arap dili ve edebiyatı açısından değil sair ilimler açısından da incelenmeye değer olduğunu ifade etmek mümkündür.

Kaynaklar

- Accâc, Ebü's-Şa'sa Abdullah b Rü'be. *Mecmûu eş'ârî'l-Arab ve hüve müstemil alâ Dîvânî Rü'be b. Accâc*. ed. Wilhelm Ahlwardt. Kuveyt : Dârü İbn Kuteybe, ty.
- Âdil, Ebû Hafs Ömer b Ali ed-Dımaşkı İbn. *el-Lübâb fi ulûmi'l-Kitâb*. ed. Adil Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz. Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Ahtal, Ebû Mâlik Gıyâs b Gavs b Salt. *Şî'rü'l-Ahtal = san'atü's-Sükkerî rivayetühû an Ebî Ca'fer Muhammed b. Habîb*. ed. Fahreddin Kabave. Dımaşk : Darü'l-Fıkr, 1996.
- Ahtal, Ebû Mâlik Gıyâs b Gavs b Salt - Nâsıruddîn, Mehdî Muhammed. *Dîvânü'l-Ahtal*. Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Âmilî, Adiy b. er-Rikâ. *Divanu Adiy b. er-Rikâ el-Âmilî Şâirü ehli's-Şâm*. ed. Hasan Muhammed Nureddîn. Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Asbahânî, Ebû Nuaym el-. *Delâilü'n-nübüvve*. ed. Muhammed Revvâs Kal'acî - Abdulber Abbâs. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2. Basım, 1986.
- Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b Alî b Muhammed İbn Hacer. *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*. ed. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz. Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- Atvân, Hüseyin. *Şî'ru Amr b. Ahmed el-Bâhilî*. Dımaşk : Matbûâtu Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyye, ty.
- Aynî, Bedreddin Ebû Abdullah Muhammed b. Cemâleddin Abdullah b. Bahadır. *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut : Dâru'l-Fıkr, ts.
- Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer el-. *Hizânetü'l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-Arab*. ed. Abdüsselâm Hârûn. Kahire : Mektebetü'l-Hancî, 4. Basım, 1997.
- Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatîb el-. *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-selâm*. Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2004.
- Batalyevsî, Ebû Muhammed Abdullah b Muhammed b. es-Sîd. *el-İktidâb fi şerhi Edebi'l-küttâb*. Kahire : Matbaatü Dâri'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1996.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-. *el-Beyân ve't-tebyîn*. ed. Abdüsselâm Hârûn. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 7. Basım, 1998.
- Cerîr, Ebû Harze Cerir b. Atıyye. *Divânu Cerîr*. ed. Kerem Büstânî. Beyrut : Dâru Beyrut, 1986.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *Tâcu'l-Luğa ve Şihâhu'l-Arabiyye*. ed. Ahmed Abdulğafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990.
- Dabbî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed el-Endelüsü ed-. *Buğyetü'l-mültemis fi târîhi ricâli ehli'l-Endelüs*. ed. İbrahim el-Ebyari. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısrî, 1. Basım, 1989.
- Dîneverî, Ebû Bekr Ahmed b Mervan b Muhammed. *el-Mücalese ve cevâhirü'l-ilm*. ed. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlü Selmân. Bahreyn : Cemiyetü't-Terbiyeti'l-İslâmiyye, 1998.
- Dîneveri, Ebû Hanife Ahmed b. Davud b. Venend. *Kitâbü'n-nebât*. ed. Bernhard Lewin. Wiesbaden : Franz Steiner Verlag, 1974.
- Ebü'd-Dünya, Ebû Bekr Abdullah b Muhammed b Ubeyd İbn. *el-İşrâf fi menâzili'l-eşrâf*. ed. Necm Abdurrahman Halef. Riyad : Mektebetü'r-Rüşd, 1990.
- Erkan, Nevzat - Dündar, Ahmet İhsan. "İbn Dihye el-Kelbî ve el-Kasîdetü'd-Dâliyye fi medhi'n-Nebî (SAV) adlı eseri". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 17 (Aralık 2019), 550-572.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher. *Tehzîbu'l-Luğa*. ed. Heyet. Kahire, 1964.
- Ezraki, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdullah. *Ahbâru Mekke ve maâ câe fihâ mine'l-âsâr*. ed. Abdülmelik b. Abdullah b. Düheys. Mektebetü'l-Esedî, 2003.
- Gubrînî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ahmed b. Abdullah b. Muhammed. *Unvanü'd-dirâye fi-men urife mine'l-ulemâ fi'l-mietî's-sâbi'a bi-Cebâye*. ed. Âdil Nüveyhiz. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 2. Basım, 1979.

- Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-'Ayn*. ed. Mehdî Mahzûmî - İbrahim es-Samerrâî. Beyrut : Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 1988.
- Harîrî, Ebû Muhammed Kâsım b. Ali b. Muhammed el-Basrî. *Dürretü'l-gavvâs ve Őerhuhâ ve havâŐihâ ve tekmiletuhâ*. ed. Abdülhafız Fergalı Ali Karnî. Beyrut : Dârü'l-Cil, 1996.
- Hassân b. Sâbit, Ebü'l-Velîd el-Münzir el-Hazrecî el-Ensârî. *Divânu Hassân b. Sâbit*. ed. Velid Arafat. Beyrut : Dâru Sadır, 2006.
- Hâvî, İliyyâ Selîm. *el-Ahtal fî sîretihî ve nefsiyyetihî ve Ő'rihî*. Beyrut : Dârü's-Sekâfe, 2. Basım, 1981.
- Hüzeli, Ebû Züeyb vd. el-. *Divânü'l-Hüzeliyyîn*. Kahire : ed-Dârü'l-Kavimiyye li't-Tıbbâa ve'n-NeŐr, 1965.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman. *Sırru sınıati'l-irâb*. Dımaşk : Dârü'l-Kalem, ty.
- İbn Dihye, Ebü'l-Hattâb Mecdüddîn Ömer b. Hasen b. Ali b. Muhammed b. Ferh el-Kelbî. *A'lâmu'n-nasri'l-mübîn fî'l-mufâdale beyne ehley Sıffîn*. ed. Muhammed Emahzûn. Beyrut : Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- İbn Dihye, Ebü'l-Hattâb Ömer b. Hasan b. Ali el-Kelbî. *el-Mutrib min eş'ari ehli'l-Mağrib*. ed. Hâmid Abdülmecid vd. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Cemî, 1954.
- İbn Dihye, Ebü'l-Hattâb Ömer b. Hasan b. Ali el-Kelbî. *et-Tenvîr fî mevlidi's-Sirâci'l-Münîr*. ed. Nevzat Erkan - Ahmet İhsan Dündar. Bursa : Bursa Akademî, 1. Basım, 2020.
- İbn Dihye, Ebü'l-Hattâb Ömer b. Hasan b. Ali el-Kelbî. *Kitâbü'n-Nibrâs fî târihi hulefâi beni'l-Abbâs*. ed. Abbâs Azzâvî. Bağdat : Matbaatü'l-Meârif, 1946.
- İbn Dihye, Ebü'l-Hattâb Ömer b. Hasan b. Ali el-Kelbî. *Tenbîhü'l-besâir fî esmâi ümmi'l-kebâir*. ed. Lütfî Mansûr. Amman : Dârü'l-Fikr NâŐirûn ve Muvezzîun, 2007.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed. *Leysel fî kelâmî'l-Arab*. :, 2. Basım, 1979.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b Mükerrerem b Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut : Dâru Sadır, ts.
- İbn Meyyâde, Ebü'l-Fazl Ahmed b Ebü't-Tâhir Tayfûr. *Őîru İbn Meyyâde*. ed. Hannâ Cemîl Haddâd. Dımaşk : Matbûâtu Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyye, 1982.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' Zührî. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr = et-Tabakâti'l-kübrâ*. ed. Ali Muhammed Ömer. Kahire : Mektebetü'l-Hancı, 2001.
- İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsî. *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*. ed. Abdulhamîd Hendâvî. Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İmiyye, 2000.
- İbn Tayyib, Muhammed b. et-Tayyib el-Fâsî. *Şerhu Kifâyeti'l-mütehaffız*. ed. Ali Hüseyin Bevvâb. Riyad : Dârü'l-Ulûm, 1983.
- İbn Usfûr, Ebü'l-Hasan Ali b Mü'min el-İŐbilî. *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî*. ed. Emil Bedî' Yakub. Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Yaîş, Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddin Yaîş b. Ali b. Yaîş el-Esedî. *Şerhu'l-Mufasssal li'z-ZemahŐerî*. Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- İbnü'l-Cennân, el-Ensârî el-Endelüsî. *Divânu İbnü'l-Cennân el-Ensârî el-Endelüsî: Őâiri'l-medîhi'n-nebevî bi'l-Endelüs fî'l-karnî's-sâbi'l-hicrî*. ed. Müncid Mustafa Behcet, 1990.
- İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdullah Muhammed b Abdullah b. Ebî Bekr. *et-Tekmile li-Kitâbi's-Sıla*. ed. BeŐŐar Avvad Ma'rûf. Tunus : Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2011.
- İbnü's-Sikkît, Ebû Yusuf Yakub b. İŐhak el-Huzistani. *Islahü'l-mantık*. ed. Ahmed Muhammed Őâkir - Abdüsselâm Hârûn. Kahire : Dârü'l-Maârif, ts.
- İbnü's-Sikkît, Ebû Yusuf Yakub b. İŐhak el-Huzistani. *Kitâbü'l-elfâz: akdemu mucem fî'l-meânî*. Beyrut : Mektebetu Lübnân NâŐirûn, 1998.
- İbnü'Ő-Şaar, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Mübârek b Ebî Bekr Ahmed b Hamdân Mevsilî. *Kalâidü'l-cümân fî ferâidi Őuarâi hâze'z-zamân = Ukudü'l-cümân fî Őuarâi hâze'z-zamân*. ed. Kâmil

- Süleyman el-Cübûrî. Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
http://ktp2.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=84946&tarama=kalaid
- İsfahânî, Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebü'l-Ferec el-. *el-Egânî*. ed. Abbâs Abbâs İhsan vd. Beyrut : Dâru Sâdır, 3. Basım, 2008.
- Kays b. el-Mülevvah, Mecnûnü Leylâ. *Divânu Kays b. el-Mülevvah*. ed. Yüsrî Abdülgani. Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Lahmî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Hişâm el-. *el-Fusûl ve'l-cümel fi şerhi Ebyâti'l-cümel*. ed. Mahmûd Muhammed Âmûdî. Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2019.
- Lehebî, el-Fazl b. el-Abbâs. *Divânu'l-Fazl b. el-Abbâs el-Lehebî*. ed. Mehdi Abdülhüseyin Necm. Beyrut : Mevâhib, 1999.
- Maarrî, Ebü'l-Alâ Ahmed b. Abdullah b. Süleyman Ebü'l-Alâ el-. *Risaletü'l-melâike*. ed. Muhammed Süleym Cündî. Beyrut : Dâru Sadır, 1992.
- Ma'dikerib, Ebû Sevr Amr b. Ma'dikerib b. Abdullah Amr b. *Şi'ru Amr b. Ma'dikerib ez-Zübeydî*. Dımaşk : Matbuatu Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyye, 1985.
- Makkari, Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. *Nefhü't-tîb*. ed. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Kahire: Matbaatü's-Saad, 1969.
- Merzûkî, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Hasan Ebû Ali el-. *Şerhu divâni'l-hamâse li Ebî Temmâm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2003.
- Merzûbânî, Ebû Ubeydullah Muhammed b. İmran b. Musa. *Mu'cemü's-şuarâ*. ed. Faruk Eslim. Beyrut : Dâru Sâdır, 2005.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali. *Mürûcû'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*. Beyrut : el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005.
- Mu'tî, Ebü'l-Hüseyin Zeynüddin Yahyâ b Abdülmu'tî b Abdinnur İbn. *el-Fusûlü'l-hamsûn*. ed. Mahmûd Muhammed Tanâhî. Kahire : İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâhu, 1977.
- Mübârekfûrî, Safiyyurrahmân. *Minnetü'l-mün'im fi şerhi Sahîhi Müslim*. Riyad : Dârü's-Selâm li'n-Neşri ve't-Tevzî, 1999.
- Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b Yezîd b Abdilekber b Umeyr Ezdî Sümâlî. *el-Kâmil fî'l-luga ve'l-edeb*. Kahire : Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 2. Basım, 1997.
- Mütenebbî, Ebu't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyin. *Divânu'l-Mütenebbî*. Beyrut : Dâru Beyrût, 1983.
- Ömerî, İbn Fazlullah el-. *Mesâlikü'l-ebşâr fi memâlikü'l-emsâr*. ed. Kâmil Selmân el-Cebbûrî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2010.
- Özdemir, Mehmet. "İbn Dihye el-Kelbî". *DİA*. XIX/413-414. İstanbul, 1999.
- Rebia, Ebû Hafs Ömer b. Abdullah b. Amr el-Kureşî Ömer b. Ebî. *Divânu Ömer b. Ebî Rebia*. ed. Fâyiz Muhammed. Beyrut : Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 2. Basım, 1996.
- Sâvî, Abdullah İsmail. *Şerhu divâni'l-Ferezdak*. Kahire : Matbaatü's-Savi, ty.
- Selâm, Salâh Halil İbrahim. "İbn Dihye halakatü vasl beyne'l-meşrik ve'l-mağrib fî'l-mecâlî's-sekâfi". *Mecelletü'l-Müerrihi'l-Arabî, Kahire* 1/13 (Mart 2005), 67-107.
- Serakustî, Ebû Muhammed el-Kasım b. Sâbit es-. *Kitâbu'd-delâil fi garîbi'l-hadîs*. ed. Muhammed Abdullah el-Kannâs. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1. Basım, 2001.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b Osman b Kanber el-Harisi. *Kitâbu Sîbeveyh*. ed. Abdüsselâm Hârûn. Kahire : Mektebetü'l-Hanci, 1992.
- Sîrafî, Ebû Muhammed Yusuf b Hasan b Abdullah. *Şerhu ebyâti Sîbeveyh*. ed. Muhammed Ali er-Rayyeh Hâşim. Kahire : Dâru'l-Fikr, 1974.

- Süheylî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-. *er-Ravzü'l-ünüf fî Şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bnî Hişâm*. ed. Abdurrahmân el-Vekîl. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1. Basım, 1990.
- Şürrâb, Muhammed Muhammed Hasan. *Şerhi'ş-şevâhidi'ş-Őiriyye fî ümmâti'l-kütübi'n-nahviyye : li-erbaati âlâfi Őâhid Şi'ri*. Beyrut : Müessesetü'r-Risale, 2007.
- Tenûhî, Ebu'l-Mehâsin el-Mufaddal b. Muhammed b. Misar et-Tenûhî el-Marrî. *Târîhu ulemâi'n-nahviyyîn mine'l-Kûfiyyîn ve'l-Basriyyîn ve gayrihim*. ed. Abdulfettah Muhammed Hulv. Riyad : Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1981.
- Urve b. Hizâm. *Divânu Urve b. Hizâm*. ed. Ahmed Ukeydî. Dımaşk : Suriye Kültür Bakanlığı, 2014.
- Üzeyne, Ebü Âmir Yahyâ b. Mâlik el-Leysî el-Medenî Urve b. Şi'ru Urve b. Üzeyne. ed. Yahyâ Cübûrî. Kuveyt : Dârü'l-Kalem, 1981.
- Vekkâk, Enes. *Ebü'l-Hattâb İbn Dihye el-Kelbî es-Sebtî (H 548-633): el-Hâfız er-rehhâl*. Rabat: er-Rabitatü'l-Muhammediyye li'l-Ulema Merkezü'd-Dirasat ve'l-Ebhas ve İhyai't-Türas, 2010.
- Yakub, Emil Bedî'. *el-Mu'cemü'l-mufassal fî Şevâhidi'l-lügati-Arabiyye*. Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Zebîdî, Ebü Bekr Muhammed b. Hasan. *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*. ed. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Kahire : Dârü'l-Maârif, 2. Basım, 1984.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Murtaazâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Kuveyt : Devlet Matbaası, 2001.
- Zehabî, Ebü Abdullah Őemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *el-İber fî haberi men gaber*. ed. Ebü Hacer Muhammed Besyûnî Zağlûl. Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.